

Apories de l'espai literari ibèric

Sistema interliterari i planificació historiogràfica en l'espai geocultural ibèric*

Arturo Casas

En els darrers anys ha augmentat l'interès per la renovació de la Història literària, per l'actualització dels seus mètodes i objectius. Gradualment i en paral·lel, dins d'aquest àmbit dels Estudis literaris, ha guanyat pes l'aspecte comparatiu, que va ser fonamental en el moment de la seva formació, durant tot el segle XVIII en els països d'Europa occidental –i de forma destacada a Itàlia, França i Espanya–, però que ara retorna a partir de nous i plurals operatius en diàleg amb els també innovadors paradigmes de la Literatura comparada i coincidint, de forma especial, amb la profunda crisi de la Història literària en l'àmbit nacional. Sovint, aquesta disciplina ha estat percebuda com funcionalment esgotada, si més no pel que fa als marcs politicoculturals consolidats o normalitzats. En altres con-

textos, com per exemple en els marcs emergents o en sistemes defectius,¹ s'hi poden observar dues maneres d'actuació diferents. La primera, conscient de les limitacions disciplinàries davant els nous horitzons socioeconòmics, culturals i epistemològics de la postmodernitat, es proposa qüestionar la centralitat de la Història literària i cerca perspectives noves i satisfactòries per a les funcions també alternatives que, sense abandonar completament les fórmules de la cohesió identitària, treballen amb aquell vector al marge dels apriorismes idealistes heretats del segle XIX, insistint de vegades en la interculturalitat i l'hibridisme (Estudis culturals, Estudis postcolonials, Nou historicisme, Estudis de gènere...). La segona confia encara en el mètode historiogràfic tradicional i en la necessitat de preservar un cànon, sovint perquè entén que el seu programa no s'ha completat degudament en l'espai geocultural considerat. Afirmar que la primera de les dues possibles actuacions és més difosa en els països d'accés recent a un estatus postcolonial no ofereix una descripció exacta de la realitat, com tampoc el fet de considerar la segona actuació adequada pel que fa les nacions europees sense estat que han mantingut al llarg del temps una resistència cultural davant dels estats/sistemes que han complicat o, fins i tot,

Arturo Casas, professor de Teoria de la Literatura i Literatura Comparada a la Universidade de Santiago de Compostela, ha centrat les seues investigacions en teoria de l'assaig, la poesia no lírica i la historiografia literària. Ha publicat diversos treballs sobre Rafael Dieste i ha coordinat i editat *Elementos de Crítica literaria* (2004), *Performing Poetry: Body, Place and Rhythm in the Poetry Performance* (2011) i *Resistance and Emancipation: Cultural and Poetic Practices* (2011). És, a més d'un notable poeta, autor d'un diari polític-literari: *Alusión. Efèmeras lándoas* (2011).

impedit el seu desenvolupament normal fins al punt que la seva definició sistèmica encaixaria més fàcilment amb la seva condició de *protosistemes*.² No obstant això, aquesta última consideració no seria completament errònia.

El debat sobre els mètodes de la Història literària i la seva obertura comparatista se situa avui principalment en àmbits acadèmics especialitzats, tot i que té una projecció directa en la definició curricular dels continguts més apropiats per a l'ensenyament de la Literatura en l'educació secundària i superior. Aquesta circumstància fa que la projecció pública de les controvèrsies adquireixi dimensions poc usuals. Com a conseqüència de la seva projecció pública, en alguns països –Portugal n'és actualment un bon exemple–³ aquestes controvèrsies han esdevingut temes de discussió general, mantenint així la continuïtat del debat fins i tot a la premsa escrita. Aquests factors són de gran interès perquè revelen la concurrència d'opcions i la seva jerarquització dins del sistema.

L'espai geocultural ibèric, en la seva totalitat, no és aliè a les tendències globals que hem esmentat, tendències que tenen el seu origen en el descentrament de la Història literària tradicional. En el marc de l'educació secundària, que constitueix sempre un dels millors àmbits de contrast per calibrar i interpretar cap a on es mouen les coses, s'observa una progressiva cessió dels continguts en favor de l'anàlisi lingüística i de la comparació intercultural. Es tracta d'un fet comú a la majoria de països de l'occident europeu. Així ho confirmen diverses enquestes i altres indagacions de fonament empíric en les quals he participat dins del subprograma Literary Education in Multicultural Europe, dirigit als anys 1998-

2011 per Jean Bessière dins de l'espai general del programa COTEPEPA, inclòs dins de la xarxa SÒCRATES. Això ha comportat, en primer terme, una superació de la perspectiva historicista i, alhora, l'ampliació del vell esquema genealògic triàdic per així poder comprendre altres formes discursives, freqüentment incorporades sobre bases teòrico-comparades.

Així mateix, caldria pensar, en principi, que aquests protocols responen a l'esgotament mateix del model romàntic i del model positivista de la Història literària un cop que, en la majoria dels estats europeus, són satisfetes les tasques cohesionadores i identitàries de la disciplina, definides a partir de premisses nacionalistes en el segle XIX.⁴ Ara bé, un tret molt evident del que s'esdevé en l'espai ibèric és que la comparació promoguda tendeix a eludir el marc peninsular⁵ per ocupar-se de forma prioritària de dimensions literàries i geoculturals més àmplies: la dimensió europea, la dimensió mediterrània, la dimensió pròpia de la lusofonia, la panhispànica... Aquest fet és significatiu per dues qüestions principals: en primer lloc, per la història compartida pels pobles i per les cultures peninsulars i, en segon, per la realitat plurinacional d'Espanya, *a priori* molt propícia, malgrat les seves asimetries, per a proposar una anàlisi comparativa entre les literatures d'expressió castellana, catalana, gallega i basca, o entre cadascuna d'aquestes amb la portuguesa.⁶

Fet i fet, l'espai geocultural ibèric podria ser estudiat com un exemple de (*macro*)*polisistema*, definit, tot utilitzant la terminologia d'Even-Zohar, com un grup de literatures nacionals vinculades històricament, que conserven entre elles una sèrie de relacions jeràrquiques i de fluxos reperi-torials o interferències que són comparables

a les que s'estableixen entre els sistemes perifèrics i el sistema central dels polisistemes forts (Even-Zohar, 1990: 48). A aquestes relacions es podria afegir, a més a més, les que s'estableixen a escala regional o local,⁷ al seu torn sotmeses a interdependències jerarquitzades dins cadascun dels polisistemes en qüestió. Independentment de les premisses epistemològiques i de la metodologia aplicada, aquesta és una qüestió poc considerada. Tampoc per part de la teoria dels polisistemes s'hi ha mostrat una especial consideració. La principal complexitat deriva de la fràgil correspondència entre territori, llengua i literatura nacional, sobre la qual s'ha fonamentat en més d'una ocasió la Història literària tradicional. Certament, aquestes nocions, en especial les nocions de *territori* i *literatura nacional*, desperten un interès relatiu en la teoria dels polisistemes. Per començar, és particularment important acceptar que el (macro)polisistema ibèric, que en aquest cas s'ha decidit anomenar *polisistema interliterari ibèric* —o, a partir d'una convenció homòloga a l'establerta per Even-Zohar, senzillament, *sistema interliterari ibèric*— no consisteix en una mera juxtaposició de sistemes. En realitat, la concreció regional (zonal) d'aquest polisistema condiona de manera decisiva la seva identitat global.

Si s'admet que la implantació d'un polisistema o l'extensió d'un camp literari (Bourdieu, 1991) s'estén fins on arriben els seus efectes, caldrà reconèixer la incidència sistèmica, per exemple, de les literatures espanyola i portuguesa en el territori galleg. Serà necessari reconèixer, fins i tot, la presència en aquell espai geocultural dels mateixos polisistemes espanyol i portuguès —aquest últim, en proporció menor, és clar—, per l'òbvia existència, entre altres coses, a Galí-

cia de lectors/consumidors, i de vegades d'editors o d'agents diversos, vinculats amb aquelles llengües. Això no obstant, aquests exemples de pèrdua de territorialitat són ignorats de forma habitual quan s'esmenta el polisistema literari galleg (o d'altres), tant si es fa a partir de criteris sincrònics com diacrònics. Tan ignorats com la mateixa realitat pluricultural de l'estat, i en particular les dinàmiques generades per aquesta condició, en gran part de la historiografia literària espanyola.

Des d'una perspectiva inversa, es pot afirmar que els polisistemes generen habitualment *delegacions sistèmiques* que intervenen a la perifèria, o no tan perifèria, dels polisistemes immediats i, fins i tot, en d'altres menys propers, sobretot si existeix un lligam polític-administratiu comú, determinat per l'existència d'un estat o d'una organització administrativa superestatal, o per una estreta afinitat ideològica o religiosa dels organismes de poder dels diferents estats. Per la seva banda, les delegacions sistèmiques són i funcionen com a sistemes dins del polisistema marc. Posseeixen i organitzen jeràrquicament les seves institucions i els seus repertoris, caracteritzats, molt sovint, però no de manera necessària o obligatòria, per una propensió cap a allò regional o local.⁸ La implantació més o menys perifèrica d'aquestes delegacions sistèmiques i el seu nivell de desenvolupament i d'influència depenen, a banda d'altres variables, de la força/debilitat del marc polisistèmic amb el qual conflueixen en un moment històric determinat. D'aquesta manera, la delegació sistèmica del polisistema literari espanyol a Galícia, Catalunya o al País Basc ocupa d'ençà dels últims segles una posició central, òbviament, més accentuada durant les fases protosistèmiques del desenvolupa-

ment històric dels polisistemes respectius. Ara com ara, el mercat és la prova evident d'això. En canvi, la delegació sistèmica del polisistema literari galleg a Espanya, per exemple, ocupa una posició perifèrica o, fins i tot, anecdòtica més enllà dels límits administratius de Galícia, fet que és fonamentalment evident en l'activitat d'alguns grups d'agents a Madrid.

Les delegacions sistèmiques, doncs, representen funcionalment un intent de cohesió del polisistema. Lluny d'una possible homogeneïtat, la seva distribució en el territori depèn de les dinàmiques històriques i de la dialèctica que s'estableix amb l'altre sistema concurrent. En el cas ibèric, la seva concreció asimètrica és una manifestació més del condicionament d'*allò regional*, entès en un sentit ampli.

A propòsit de l'espai geocultural ibèric, és també possible parlar d'una *comunitat interliterària*, o amb més reserves, d'una *comunitat interliterària específica*, dins del marc d'un determinat *centrisme interliterari*, segons la definició que van rebre aquests conceptes per part de Dionýz Ďurišín i l'Escola de Bratislava en successives publicacions. Totes elles, que tenen el seu origen en el llibre de 1967 *Problémy Literárnej Komparatistiky*,⁹ sempre han pivotat sobre l'anàlisi del procés interliterari i del rendiment teòric de la noció associada d'*interliterarietat*. A diferència de la teoria dels polisistemes, l'Escola de Bratislava ha atribuït una notable rellevància a la territorialitat, a la delimitació geopolítica i administrativa associada al procés interliterari i a la participació en el seu àmbit de les literatures nacionals, fins al punt que el mateix Ďurišín s'ha fet càrrec del determinisme geogràfic que incideix sobre el seu model (Ďurišín i Gnisci, 2000: 33-36). Tot i això, fins ara

són més plausibles les elaboracions teòriques donades a conèixer pels investigadors vinculats a l'Escola, o la mateixa redistribució epistemològica i operativa de les noves tasques del comparatisme, ben atractives, que no les propostes concretes formulades sobre els diversos espais geoculturals definits, propostes no sempre congruents entre elles. En qualsevol cas, caldria prendre nota del fet que, si més no en *Theory of Interliterary Process*, Ďurišín (1989: 126) no va incorporar explícitament la literatura portuguesa a la comunitat interliterària específica¹⁰ conformada per l'associació de les literatures espanyola, catalana, basca i gallega. Tampoc ho va fer Elena Riazova (2000), tot i que les seves anàlisis podrien fer pensar el contrari.

Un altre aspecte que mereixeria més atenció és la distribució dels centrismes interliteraris, noció pont entre les comunitats interliteràries i la literatura mundial. La postulació per part de Ďurišín de tres tipus de centrismes interliteraris a Europa —el septentrional, el centreeuropeu i el mediterrani, aquest últim, a més a més, caracteritzat per la seva intercontinentalitat— deixa alguns dubtes sense resoldre, independentment, per descomptat, del reconeixement de les arrels judeocristianes i grecollatines de tota manifestació de la cultura occidental. Quant a l'espai geocultural ibèric, el primer d'aquests dubtes té a veure amb l'adscripció mediterrània de les literatures nacionals portuguesa, gallega i basca.

Òbviament, les condicions d'implantació dels cinc polisistemes literaris esmentats no són pas homologables. No es raonable pensar, per exemple, que les historiografies literàries catalana i gallega, o, especialment, la basca, hagin atès un nivell de desenvolupament comparable amb el que ha assolit

la historiogràfica portuguesa i castellana. Entre altres motius, aquesta situació és resultat del pes determinant dels forts condicionants institucionals que han operat des dels inicis del segle XIX. En aquell moment històric, només les literatures nacionals europees recolzades per un estat estaven en disposició d'articular un programa historiogràfico-literari, de dissenyar una planificació que comencés per perfilar una identitat lingüística i un catàleg canònic d'obres que organitzés i jerarquitzés la informació proporcionada per velles eines com la *Bibliotheca Hispana Vetus* i la *Bibliotheca Hispana Nova* (1672-1696) de Nicolás Antonio, o la *Biblioteca lusitana, històrica, crítica e cronológica* (1741-1759), de Diogo Barbosa Machado. Només cal pensar en la tardana correcció d'un criteri ja present dins de la producció historiogràfica de Luis José Velázquez (*Orígenes de la poesía castellana*, 1754), i que, posteriorment, van continuar Simonde de Sismondi (*Histoire de la littérature espagnole*, 1841-1842) i George Ticknor (*History of Spanish Literature*, 1849), per als quals la literatura catalana consistia en un simple apèndix de la literatura provençal. Aquest parer va ser definitivament refutat i reconduït només a partir de la intervenció, també planificadora, de Manuel Milà i Fontanals amb obres com *Ressenya històrica i crítica dels antics poetes catalans*, de 1865.

Cal aclarir que empro el concepte de *planificació* en un sentit més ampli que no el seu sentit generalitzat dins de les propostes teòriques d'Itamar Even-Zohar (1995-1998), de Gideon Toury (2001) i d'altres membres de la Unit for Culture Research de la Universitat de Tel Aviv. Aquests teòrics defineixen la planificació com una intervenció deliberada sobre la situació en què

es troba una determinada cultura o literatura, i més concretament, el seu repertori. Aquesta intervenció, que no tindria per què ser plenament conscient en cada pas, ni tampoc immutable en la seva estratègia, pot provenir dels òrgans que concentren un determinat poder en el polisistema cultural o dels denominats *free agents*. Even-Zohar va assenyalar que d'ençà del segle XVIII «a planificació da cultura deu en ser un factor fundamental na creación, *recuperación* ou *mantemento* das entidades colectivas» i que en aquests processos van tenir un paper progressivament més decisiu els esmentats *agents lliures* (Even-Zohar, 1998: 482). En el cas espanyol, Martín Sarmiento va ser un d'aquests agents; són paradigmàtics els seus informes escrits entre el 1742 i el 1743 que, reunits sota el títol de *Reflexiones literarias para una Biblioteca Real*, no van ser publicats fins el 1789. En el paràgraf 363 i següents, el monjo benedictí, conscient del hiatus que s'obria respecte als progressos de les altres nacions europees en l'àmbit de la història literària, instava a dur a terme diferents projectes, entre els quals cal destacar una *Historia literaria de España* (Sarmiento, 2002: 160-161)

Per la seva banda, Toury ha assenyalat les diferents formes en què sorgeix una planificació en els casos de cultures institucionalitzades o no institucionalitzades. En el segon d'aquests dos marcs, la planificació implica en realitat la transformació de simples inventaris en repertoris, mentre que en el primer cas –cultures institucionalitzades– la planificació es materialitza com a canvi o introducció de dues noves opcions, o com a intent destinat a evitar els canvis promoguts per altres agents. La teoria dels polisistemes posa en relleu un altre aspecte important: la planificació obeeix, en determinades

ocasions, a la mera voluntat d'obtenir poder o prestigi (polític, econòmic, acadèmic...), i no a un intent genuí per introduir canvis justificats en tant que desitjables o convenients (Toury, 2001: 20).

La planificació, doncs, pot referir-se no només als productes considerats literaris dins d'un determinat sistema, sinó també a qualsevol altre producte destinat al consum i al mercat. L'atenció que aquí es proposa implica tots aquells productes, també els de caràcter pròpiament institucional. Entre aquests últims, destaca de forma rellevant la Història literària.

Així doncs, la constitució com a objecte d'estudi i com a clau identitària de la literatura espanyola a final del segle XVIII i inici del XIX té com a origen el ferm compromís polític entre les més altes instàncies de l'estat. Es tracta d'un compromís destinat a facilitar el control de la institució literària i a obtenir un major èxit en la correlació entre la història nacional espanyola i la història de la literatura escrita en llengua espanyola, correlació perceptible de forma immediata en les disposicions governamentals en l'àmbit de la institució escolar (Llacuna Morera, 1984; Núñez Ruiz, 1994). El procés ha estat explicat per José-Carlos Mainer (2000: 153-190) en el seu treball «La invención de la literatura española», on revisa, entre molts altres textos, memorials com ara *Por la libertad de la literatura española* (1770), de Francisco Pérez Bayer, o *Informe de la Junta creada por la regencia para poner los medios de proceder al arreglo de los diversos ramos de instrucción pública* (1813), de Manuel Quintana. Pel que fa al cas portuguès, el mateix procés pot ser explicat mitjançant les *Memórias de litteratura portugueza* (1792-1814, 8 vols.) de l'Academia Real das Sciencias de Lisboa, institució per la

qual, en aquella circumstància, els estudis literaris tenien com a objectiu fonamental poder contribuir en l'establiment de l'especificitat nacional portuguesa (Abreu, s. d.)

Aquests desajustaments, esmentats de forma tan sumària, entre els sistemes literaris ibèrics que han tingut el suport d'un estat i els que no només no n'han tingut un al darrere, sinó que, a més a més, han sofert les conseqüències de les polítiques homogeneïtzadores de l'Estat espanyol en el marc lingüístico-cultural durant diversos segles, conformen una de les raons que amb més força contribueixen a explicar algunes de les reticències, avui dia ben paleses, davant d'un exercici històric-comparatiu normalitzat en el marc ibèric, experimentades tant pels agents dels sistemes consolidats —el portuguès i l'espanyol— com pels que prenen part en els altres tres sistemes.¹¹ Pel que fa a aquest punt, caldria posar atenció, per la seva representativitat, en el silenci a què va estar sotmès, en països com Portugal i Espanya, la figura de Fidelino de Figueiredo, que va escriure a l'any 1931 el llibre *Pyrene. Ponto de vista para una introdução à História comparada das literaturas portuguesas e espanhola*. En aquest llibre, l'autor no només revisa de manera crítica la metodologia de la Literatura comparada a l'ús, sinó que fa una caracterització contrastiva de les dues literatures i, a continuació, presenta un esquema sobre la seva irreductibilitat periodològica com a conseqüència de la *tendència desiberizante*, promoguda com a tret identitari per la dinastia dels *Borgonha*. Figueiredo inclou, a més a més, un excurs sobre altres literatures peninsulars i inscriu totes aquestes propostes dins de la seva hispanofília i el seu iberisme explícitament reconegut.¹² Certament, durant els últims segles, l'iberisme ha actuat ben

sovint com a plataforma propícia per als contactes interliteraris i per a l'establiment de les anàlisis de base comparatista entre els diversos agents dels sistemes veïns. Això no obstant, cal tenir present la debilitat, les asimetries, la propensió dualista i la manca de continuïtat històrica de tots aquells projectes que poden ser emmarcats sota aquesta etiqueta, en algunes ocasions equívoca, pel fet de constituir un cavall de Troia per a l'hegemonia cultural i/o política (n'hi ha prou amb recordar els arguments del Padre António Vieira o, en sentit contrari, els de Miguel de Unamuno), i, d'altra banda, una etiqueta anecdòtica pel que fa als àmbits català o basc, per l'assumpció, per part dels respectius nacionalismes, de claus estratègiques molt elementals; i, per últim, una etiqueta gairebé sempre problemàtica per als intel·lectuals portuguesos que van fer bandera d'aquest programa (Molina, 1990; Rocamora, 1994).¹³

Les asimetries de l'iberisme tenen orígens de diversa mena. Pel que aquí més ens interessa, i si ens centrem en les relacions entre estats, cal destacar el diferent grau de cohesió cultural interna a Espanya i Portugal, conseqüència principal del caràcter plurinacional del primer dels dos estats i de la relativa homogeneïtat que, en canvi, singularitza el segon. Qualsevol moviment institucional proiberista que, independentment del costat de la línia fronterera interestatal, hagi volgut intervenir en l'àmbit polític, administratiu o cultural al marge d'aquesta realitat, ha estat considerat inconvenient per les cultures minoritàries peninsulars i, especialment, pels agents i productors més significats dels seus respectius sistemes literaris, generalment propers a la militància nacionalista o, si més no, contraris a la política d'uniformització cul-

tural consubstancial al nacionalisme espanyol.¹⁴ La lògica interna d'aquesta actitud és inqüestionable, sobretot si es consideren les condicions constitutives de tot discurs identitari en situació emergent, un discurs que tendeix sempre a la localització i l'exploatació d'allò antitètic. En realitat, tot això contribueix a explicar l'absència històrica de programes d'aproximació intercultural basats en el reconeixement i en l'accés a la pluralitat lingüística peninsular, perspectiva que, en canvi, els projectes educatius del socialista càntabre Luis Araquistain assumien al començament de la Segona República, però que, ara com ara, continuen sense haver estat portats a la pràctica.¹⁵

La qüestió de fons, inevitablement, està relacionada amb les desconfiances històriques, fomentades durant les llargues etapes dictatorials de Salazar i de Franco amb les seves polítiques autàrquiques i la instauració oficial de cultures aïllacionistes, proclius només a una obertura iberoamericana en relació amb la recuperació de velles retòriques imperials expansionistes amb funció legitimadora. Durant totes aquestes dècades no hi va haver lloc tampoc perquè els dos règims, ideològicament molt propers, afavorissin un diàleg, si més no bipolar, o perquè les institucions acadèmiques que en depenien fomentessin programes educatius o d'investigació enfocats cap a alguna forma d'encontre intercultural. En aquells temps la Història literària oficial va consolidar els seus compromisos identitaris tradicionals i va prescindir de qualsevol tasca comparatista. Més encara, vist des de la perspectiva portuguesa, va quedar greument afectada la possibilitat d'una comunicació directa, no mediatitzada pels fantasmes històrics de l'Espanya imperial, entre la cultura portuguesa i les cultures gallega, catalana o basca,

de manera que encara avui la producció literària en aquestes tres llengües té una presència anecdòtica en el mercat lusità. És aplicable, a aquest àmbit de relacions, allò que l'Escola de Bratislava va estudiar com la *funció d'intermediació externa*, que, sens dubte, exerceix la literatura espanyola respecte de les altres tres esmentades, i no només perquè fa d'intermediari dels seus respectius vincles amb Portugal, sinó perquè fa d'intermediari en general amb qualsevol altre país i sistema literari (Ďurišín 1989: 134-136).¹⁶

Cal reconèixer que aquest rerefons i les inèrcies històriques que s'hi associen juguen en contra de qualsevol projecte històrico-comparat que aspiri a mostrar el que és comú i el que és divers entre les literatures i els polisistemes literaris de la Península Ibèrica, fent abstracció d'aquella realitat conflictiva. Ara com ara no és admissible un plantejament que obviï la complexitat de la convivència política i intercultural entre les nacions ibèriques i els seus sistemes literaris, o també entre els nacionalismes presents en un mateix marc històric i les seves respectives postulacions sobre la identitat/alteritat en l'espai peninsular. De vegades, aquestes postulacions s'han manifestat amb un caire tan militant que han induït (encara avui) àdhuc a la negació de *l'altre*, fins al punt que les alteritats silenciades entren així, ineludiblement, en una invisibilitat o imperceptibilitat institucional i de repertori que té una incidència immediata en la recepció i el mercat.

Potser precisament per això, algunes de les iniciatives per emprendre aquella mena de projectes han trobat el seu punt de partida en l'exterior, constituint allò que podria ser entès com una planificació exotòpica, adjectiu que s'ha d'entendre en l'escaient però controvertit sentit bakhti-

nià, és a dir, com a condició d'una exterioritat o extraposició que permet una comprensió *altra* de les alteritats en joc i de la seva dinàmica global.

Per raons d'organització acadèmica, universitats nord-americanes, britàniques i d'altres àrees geogràfiques van crear al segle XX càtedres i departaments de Literatures Ibèriques, o Hispàniques en sentit més ampli, que, en alguns casos, van donar entrada, sobretot des dels anys quaranta i cinquanta, a l'estudi de les literatures catalana i gallega i, en menor mesura, basca. En altres ocasions, van ser les associacions professionals les que van promoure unions semblants: és, per exemple, el cas de l'American Association of Teachers of Spanish and Portuguese que va impulsar, d'ençà de la seva fundació (1917), la revista *Hispania*. D'altra banda, l'esmentat Coordinating Committee for Comparative Literary History de l'Associació Internacional de Literatura Comparada ha considerat recentment la conveniència d'impulsar una *Història comparada de les literatures de la Península Ibèrica* que s'afegiria a altres dos projectes en marxa, centrats en les literatures llatinoamericanes i les del centre i de l'est europeus.¹⁷ Aquest impuls coincideix amb una sèrie d'iniciatives que es desenvolupen en diverses universitats portugueses i espanyoles, i també de països llatinoamericans, i que són exemple d'una revitalització dels mètodes de la Història literària i, fins i tot, de la incorporació propeudèutica d'una dimensió comparada.

Un dels buits fonamentals per poder portar a terme projectes com el promogut pel Comitè esmentat és, sens dubte, el coneixement en profunditat de la mateixa historiografia literària i de la seva constitució disciplinar en els territoris ibèrics. Encara resulta insuficient el que s'ha estudiat

i publicat fins ara en aquest àmbit, però projectes com els iniciats fa uns anys pel Seminari «Juan Andrés» d'Estudis Teòrics i Comparatistes a la Universitat d'Alacant, sota la direcció de Pedro Aullón de Haro, o pel ja esmentat Grupo de Trabalho «Historia da literatura» de l'Associação Nacional de Pós-Graduação e Pesquisa em Letras e Linguística, dirigit actualment per José Luís Jobim des de la Pontifícia Universidade Católica de Rio Grande do Sul, mereixen un reconeixement per la seva tasca de reedició de textos fundacionals de les Històries literàries ibèriques o per la creació de fòrums de debat i promoció de trobades d'investigadors.¹⁸ En aquesta mateixa línia de debat metodològic s'han celebrat, entre altres, el Colóquio Internacional *Histórias Literárias Comparadas*, en el Centro de Literatura e Cultura Portuguesa e Brasileira de la Universidade Católica Portuguesa de Lisboa (novembre de 1999), les actes del qual han estat ja publicades (Seruya i Moniz, 2001); el simposi *Historia Comparada e Espacios Interculturais. As literaturas da Península Ibérica*, al Centro de Estudios Avanzados de la Universidade de Santiago de Compostela (desembre de 2002); i el simposi *Teoria de la literatura e Historia literaria* de l'Asociación Española de Teoría de la Literatura (Universitat de València, gener del 2003). Sovint en diàleg directe amb d'altres fòrums, instàncies i projectes, es va conformant d'aquesta manera un ambient més favorable a la superació de vells recels entorn de la determinació com a objecte d'estudi de l'espai geocultural ibèric, sense que per això hagin minvat les propostes que prefereixen postular interpretacions i dominis geoculturals alternatius, com ara la projecció preferiblement mediterrània, i no pas ibèrica, de la cultura catalana, la rein-

tegració de la cultura gallega dins del camp intercultural luso-afro-brasilèr –perspectiva adoptada pel *Grupo Galabra*¹⁹ o la preeminència dels vectors de la lusofonia o de la hispanofonia sobre qualssevol altres.

Tot plegat apunta a una oportuna rebaixa de les sublimacions identitàries i de les interpretacions del fet nacional des d'una perspectiva estàtica, homogeneïtzadora i inflexible. Això es pot veure amb més claredat gràcies al model explorat per Āurišin i l'Escola de Bratislava, gràcies a la seva manera de contemplar les dialèctiques d'integració/desintegració de les comunitats interliteràries, que, amb seva interacció recíproca, són el motor del procés literari mundial alhora que depenen d'una sèrie sempre oberta de situacions de caràcter històric, geogràfic, administratiu, lingüístic, ètnic, religiós, sociopolític, cultural o nacional (Āurišin, 1995: 69). Observem, per exemple, el complex cas basc i, en concret, la seva prioritària vinculació amb l'espai geocultural francès fins al segle XVIII, moment en què comença a produir-se una reorientació en l'assimilació repertorial i d'altres índexs cap a un espai geocultural peninsular. Potser, en aquest punt, podria assenyalar-se una manifestació de l'efecte assenyalat per l'Escola de Bratislava sobre la recomposició dinàmica de les comunitats interliteràries: cap literatura nacional estableix un lligam necessàriament de manera exclusiva i definitiva en termes històrics amb cap comunitat interliterària. D'altra banda, la consideració de la pluralitat de claus atesa per a la delimitació d'una comunitat interliterària en el seu procés diacrònic permet una comprensió més àmplia i flexible de la noció sistèmica *d'interferència*, ineludible a l'hora d'ocupar-se de temes com el que aquí es dirimeix.

Reprent del fil del que s'acaba d'introduir, s'imposa la reflexió i el debat metodològics. En l'actualitat es percep la necessitat d'una superació dels esquemes de treball propis del comparatisme tradicional de base positivista o formalista més o menys evident, que, amb més freqüència del que seria desitjable, s'adscriu a un discurs acadèmicament i políticament correcte amb relació a les institucions *afectades* per la seva proposta. En el marc acadèmic, aquestes institucions són, en primer lloc, els departaments universitaris que graviten al voltant de diverses literatures nacionals i que, en general, rebutgen qualsevol pèrdua de definició funcional i tota possible cessió de competències; en el marc polític, la correcció esmentada intervé com a salvaguarda davant del camp del poder (Bourdieu, 1991) i de les diverses posicions ideològiques; per últim, tots dos marcs se superposen quan es fa referència al sistema educatiu i als currículums oficials de les matèries literàries específiques a Secundària, amb òbvies i potents implicacions en el mercat.²⁰ Més encara: dins l'àmbit que ens ocupa, la pràctica comparatista tradicional s'ha centrat tot sovint en atencions duals o bipolars –molt rarament multipolars– mostrant interès principalment pels autors més encimbellats de *l'altra literatura* i, per tant, desinteressant-se per la producció no canonitzada i per la resta dels elements del sistema, en especial per l'estudi d'institucions i repertoris, així com de la seva pròpia recepció. En aquest sentit, pel que fa les relacions interliteràries caldria analitzar, en primer lloc, el reduccionisme que sol incorporar aquella assignació axiològica, en especial pel seu poder d'eclipsar altres entitats i relacions sistèmiques o per la seva tendència a ignorar la polifuncionalitat (Đurišin,

1989: 133-134) d'alguns d'aquells autors il·lustres, però sobretot per la fàcil acomodació a la seva fixació i el seu blindatge al llarg del temps. Els efectes limitadors i desfiguradors d'aquesta classe d'operatius augmenten quan parlem de relacions interliteràries entre sistemes forts i dèbils, perquè és habitual que els primers admetin un número molt reduït *d'autors dignes de reconeixement* entre els que pertanyen als segons, i fins i tot és habitual que les institucions i el mercat dels primers sistemes seleccionin els autors –per exemple per traduir-los o promocionar-los– no en concordança amb la realitat sistèmica efectiva de la qual provenen, sinó des de construccions apriorístiques i d'estereotips predeterminedats sobre l'*essència* o la naturalesa bàsica d'aquesta literatura feble o, també, sobre la suposada idiosincràsia particular o la *desviació* antropològica que hi és subjacent. En els seus fonaments estètics i temàtics, el regionalisme literari o pictòric de final de segle XIX i començament del XX va ser a Espanya un dels resultats amb menor elaboració, però amb més visibilitat, d'aquesta mena d'intervencions, promogudes –i això no és especialment insòlit– des del centre del polisistema cultural espanyol gràcies a la seva capacitat per a generar demanda. Tot això, que ha estat assenyalat pel que fa al cas de productors i productes, caldria reafirmar-ho en relació amb els repertoris, sotmesos a una exotització que, actualment, encara dóna els seus fruits mitjançant variants una mica més refinades i difoses. En aquest àmbit més reduït és pertinent observar les opcions de *binacionalitat intencional*, concepte introduït per l'Escola de Bratislava per delimitar els casos en els quals un autor i la seva obra es reinstal·len en una altra llengua i en un sistema literari

amb un grau més elevat d'institucionalització o representativitat complementària, sense que allò impliqui una renúncia a formar part del sistema d'origen.²¹

Per tant, les aportacions dels estudis imagològics i de la geocrítica també esdevenen molt necessàries en l'àmbit historio-gràfico-literari. No tant per concretar en els textos literaris la imatge de l'altre o la representació dels espais físics/culturals/simbòlics/etnogràfics associats, com per esbrinar la visió global del sistema literari altre i fins i tot la seva particular presència com a sistema –no únicament la presència de les seves obres i autors– dins de la pròpia historiografia literària. Però, res de tot això és especialment nou, sobretot si es consideren les arrels de la Història comparada europea al segle XVIII, sovint revitalitzades per contrastos d'opinions participats per aquest mateix tipus de consideracions imagològiques *avant la lettre*, aleshores força enceses per la polèmica.²² Al costat de les aportacions esmentades, la base fonamental per a la renovació de la Història comparada hauria de venir, decididament, dels estudis empírics i sistèmics, perquè solament amb els seus pressupostos i metodologies s'obrirà un marge per a qüestions tan inajornables com l'extensió de l'anàlisi comparatista a les esferes institucionals, repertorials i del mercat. A més a més, en aquestes esferes haurien d'integrar-se la cultura i altres manifestacions sòcio-semiòtiques al costat de la literatura, com sempre ha insistit Even-Zohar –en especial en la revisió més recent de la teoria dels polisistemes (Even-Zohar, 1999)– i com contribueix a justificar també el conjunt de publicacions d'autors com Steven Tötösy de Zepetnek i els seus col·laboradors en diverses universitats canadenques.²³ Una ampliació d'aquest tipus,

doncs, no podria bandejar el contrast entre les relacions internes (*posicions i preses de posició*) com tampoc les homologies entre els camps literaris nacionals i els respectius camps de poder. Seria especialment rellevant centrar-se, des d'una perspectiva històrico-comparada, en l'estudi de les correlacions existents entre els subcamps de gran producció i de producció restringida d'ençà que aquestes nocions de la sociologia de Pierre Bourdieu (1991) són aplicables i operatives. Lògicament, això implicaria també la incorporació d'un contrast afegit entre el *capital cultural*, el *capital simbòlic* i l'*habitus* per a poder conèixer la dinàmica del funcionament del capital en els diferents camps literaris nacionals.²⁴

És cert que ni la teoria dels polisistemes ni la teoria dels camps socials no es limiten als espais nacionals. Tot i això, aquesta característica no fa inapropiades aquestes teories per a una aplicació al terreny que aquí ens ocupa. Per tres raons. En primer lloc, perquè esquiven l'excessiva centralitat de l'aspecte identitari-nacional assumit per moltes elaboracions historio-gràfico-literàries, fins i tot algunes de caràcter comparatiu. En segon lloc, una altra de les seves virtuts és l'escassa receptivitat d'aquests models a un sotmetiment narratiu com el propiciat per la Història literària d'arrels romàntiques. Per últim, perquè els seus fonaments epistemològics fan possible una crítica del discurs historio-gràfic i de les seves funcions específiques tal com li van ser atribuïdes per part de la institució, és a dir, per part de tots aquells factors implicats en el control de la cultura i en la intermediació entre forces socials i repertoris (Even-Zohar, 1999: 49).

Les tres raons esmentades convergeixen en el caràcter prefiguratiu de la narrativa històrica (Valdés, 1999). Una possible al-

ternativa postmoderna per a la Història literària, descrita per Mario J. Valdés com a Història cultural comparada de la literatura, inclouria l'estudi interdisciplinari de la producció i de la recepció de l'imaginari cultural en contextos socials específics. Dos dels trets característics d'aquest programa serien precisament l'establiment de límits per a l'*autoritat narrativa explicativa-causal* comuna als vells esquemes historiogràfico-literaris i la renúncia a tota possible vocació de *clausura*, per poder així instaurar, en sentit invers, una història *oberta* que el teòric mexicà compara amb un hipertext lligat de forma múltiple a altres hipertextos. Aquest model resulta encara més atractiu si hom s'adona de la seva capacitat per fer minvar la grandiloqüència d'alguns llasts identitaris i, en darrer terme, per convenir en la idea que l'ofici del comparatista, en la seva dimensió historiogràfica, consisteix, en realitat, en la comparació d'una sèrie d'invençions recolzades per l'èxit d'altres moltes adhesions col·lectives. D'aquesta manera —si reconeixem, com assenyala Anne-Marie Thiesse (1999) el caràcter postulat-construït de la nació i el proselitisme/aprenentatge sobre el qual se sustenta el sentiment nacional— podríem trobar-hi naturalment les eines que en els darrers dos segles han estat de gran utilitat per a la cohesió identitària de base nacional, precisament les Històries de les literatures nacionals.

Al capdavall, qualsevol aplicació a l'espai geocultural ibèric dels models que hem resseguit hauria de tenir present el *décalage* historiogràfico-literari també esmentat. En aquest àmbit no són pocs els especialistes i les institucions que consideren temerari el fet de desconstruir o desmuntar la història nacional, la història literària, el cànon... quan encara és inacabada la seva construc-

ció, mentre al costat, o enfront, s'aixequen edificis molt més sòlids i alts. Segons determinades percepcions gens excepcionals, això significaria recórrer el camí de tornada quan encara no s'ha arribat a una meta raonable. Al marge de com de controvertits i/o defensables puguin resultar tant aquests plantejaments com d'altres paral·lels que caldria introduir, potser de forma més accentuada, en els sistemes literaris dèbils però no absents de la realitat sistèmica dels que gaudeixen d'una institucionalització alta (Cabo Aseguinolaza, 2001), és evident que la seva eficàcia a l'hora d'intervenir com a (contra)planificació no resulta gens menyspreable. De la mateixa manera, tampoc és menyspreable el rendiment d'algunes iniciatives locals, de tall més o menys diferenciador, afavorides per determinats estaments institucionals que aspiren a trencar els espais geoculturals més amplis.²⁵ D'alguna manera, aquests impulsos localistes juguen també contra una planificació historiogràfica comparatista d'aplicació al domini ibèric, com altres forces de les quals ens hem ocupat en pàgines anteriors i que conserven una capacitat plena per a contrarestar les iniciatives dels que la teoria dels polisistemes defineix com a *agents de canvi*. □

Traducció d'Anna Maria Iglesia Pagnotta

BIBLIOGRAFIA

- ABREU, M. (s.d.): «Histórias da literatura e a sua história», a J. L. Jobim (coord.): *Grupo de Trabalho «História da literatura» da Associação Nacional de Pós-Graduação e Pesquisa em Letras e Linguística* (ANPOLL) <<http://www.pucrs.br/fale/pos/historiadaliteratura/gt/abreu2.htm>> [accés, 18 de desembre 2002].

- AHUIR, A. i A. PALAZÓN (2001): *Historia de la literatura en llengua valenciana. Segle XIII*, València, Diputació de València.
- AULLÓN DE HARO, P., J. GARCÍA GABALDÓN i S. NAVARRO PASTOR (eds.) (2002): *Juan Andrés y la teoría comparatista. Actas del Curso celebrado en la Biblioteca Valenciana en septiembre de 2000*, València, Biblioteca Valenciana.
- BASSEL, N. (1991): «National Literature and Interliterary System», *Poetics Today*, 12 (4), pp. 773-779.
- BISZTRAY, G. (1987): *Hungarian-Canadian Literature*, Toronto, University of Toronto Press.
- BOGUMIL, S. (2001): «Comparative Literature, Globalization, and Heterotopia», *Neohelicon*, XXVIII (1), pp. 43-54.
- BOJTÁR, E. (2002): «On the Comparative Study of the Region's Literatures», *Neohelicon*, XXIX (1), pp. 79-84.
- BOURDIEU, P. (1991): «Le champ littéraire», *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 89, pp. 3-46.
- CABO ASEGUINOLAZA, F. (2001): «National Canon Formation as Interliterary Process: The Spanish Case», *Literary Research/Recherche Littéraire*, 18 (35), 51-62. Accessible a <<http://www.uwo.ca/modlang/ailc/old35/ArticlesCabo.htm>>.
- CASAS, A. (2000): «Problemas de Historia Comparada: la comunidad interliteraria ibérica», *Interlitteraria*, 5, pp. 56-75.
- CEBRIÁN, J. (1996): «Historia literaria», a F. Aguilar Piñal (ed.): *Historia literaria de España en el siglo XVIII*, Madrid, Trotta i CSIC, pp. 513-592.
- CEIA, C. (2002): *Reforma do programa de Português para o Ensino Secundário. Revista de Imprensa (2001)*, a <http://www.fcsh.unl.pt/docentes/cccia/reforma_portugues.doc> [accés: 3 de Gener 2003].
- DÍAZ-MAS, P. (1993): *Los sefardíes: Historia, lengua y cultura*, Barcelona, Riopiedras, 2a ed.
- DIMIĆ, M. V. (1999): «Las literaturas canadienses de menor difusión: Observaciones desde un punto de vista sistémico», a M. Iglesias Santos (ed.): *Teoría de los polisistemas*, Madrid, Arco, pp. 207-219.
- DOMÍNGUEZ, C. (2001): «Literatura comparada, medievalismo y la crisis del eurocentrismo. ¿Emergencia de una nueva disciplina?», *Voz y Letra*, XII (2), pp. 5-33.
- ĐURIŠIN, D. (1974): *Sources and Systematics of Comparative Literature*. Traducció de P. Tkáč, Bratislava, Univerzita Komenského.
- (1984): *Theory of Literary Comparatistics*. Traducció de J. Kocmanová. Bratislava: Veda.
- (1989): *Theory of Interliterary Process*. Traducció de J. Kocmanová i Z. Pištek, Bratislava, Veda.
- (1995): «Le comunità interletterarie: una categoria fondamentale del processo interletterario», a A. Gnisci i F. Sinopoli (eds.): *Comparare i comparatismi. La comparatistica letteraria oggi in Europa e nel mondo*, Roma, Lithos Editrice, pp. 67-81.
- ĐURIŠIN, D. i A. GNISCI (eds.) (2000): *Il Mediterraneo. Una rete interletteraria*, Roma, Bulzoni.
- ENGUITA, J. M. i J.-C. MAINER (eds.) (1994): *Literaturas regionales en España*, Saragossa, Institución Fernando el Católico.
- ESPAGNE, M. i M. WERNER (dirs.) (1990): *Contribution à l'histoire des disciplines littéraires en France et en Allemagne au XIXe siècle*, París, Éditions de la Maison de Sciences de l'Homme.
- (1994): *Qu'est-ce qu'une littérature nationale? Approches pour une théorie interculturelle du champ littéraire*, París, Éditions de la Maison de Sciences de l'Homme.

- EVEN-ZOHAR, I. (1978): *Papers in Historical Poetics*, Tel Aviv, The Porter Institute for Poetics and Semiotics. Accessible a <<http://www.tau.ac.il/~itamarez/papers/php1978.pdf>>.
- (1990): «Polysystem Theory», *Poetics Today*, 11 (1), pp. 7-94. Accessible a <<http://www.tau.ac.il/~itamarez/ps/polysystem.html>>.
- (1995): «Planificación da cultura e mercado», *Grial*, 126, pp.181-200. Accessible a <http://itamarez.tripod.com/ps_esp/plan_gal.htm>.
- (1998): «Planificación cultural e resistencia na creación e supervivencia de entidades sociais», *A Trabe de Ouro*, 36, pp. 481-489. Versión original: *Culture Planning and Cultural Resistance in the Making and Maintaining of Entities*, accesible a <http://itamarez.tripod.com/papers/plan_res.html>.
- (1999): «Factores y dependencias en la cultura. Una revisión de la teoría de los polisistemas», a M. Iglesias Santos (ed.): *Teoría de los polisistemas*, Madrid, Arco, pp. 23-52. Accessible a <http://www.tau.ac.il/~itamarez/ps_esp/fac-dep_es.htm>.
- FIGUEROA, A. (2001): *Nación, literatura, identidade. Comunicación literaria e campos sociais en Galicia*, Vigo, Edicións Xerais.
- FOUCAULT, M. (1986): «Of Other Spaces», *Diacritics*, 16, pp. 22-27.
- GÁLIK, M. (1999): «Comparative Literature as a Concept of Interliterariness and Interliterary Process», a S. Tötösy de Zepetnek, M. V. Dimić i I. Sywenky (eds.): *Comparative Literature Now: Theories and Practice / La Littérature comparée à l'heure actuelle*, París, Honoré Champion, pp. 95-104.
- GONZÁLEZ-MILLÁN, X. (1992): «A configuración historiográfica dunha literatura marxinal», a *Actas do I Congreso Internacional da Cultura Galega*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia, pp. 445-452.
- (1995): «Do nacionalismo literario a unha literatura nacional. Hipóteses de traballo para un estudio institucional da literatura galega», a *Anuario de Estudios Literarios Galegos 1994*, pp. 67-81.
- LLACUNA MORERA, J. (1984): *La enseñanza de la literatura en el bachillerato desde 1836 hasta 1931 (A través de los «Planes de estudios» y con un Anexo de análisis de los Libros de texto del siglo XIX)*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela. Tesi doctoral inédita dirixida per Benito Varela Jácome.
- MAINER, J.-C. (2000): *Historia, literatura, sociedad (y una coda española)*, Madrid, Biblioteca Nueva.
- MATOS CAMPOS, S. (1997): «Portugal: The Nineteenth-Century Debate on the Formation of the Nation», *Portuguese Studies*, 13, pp. 66-94.
- MIRALLES, E. (2001): *Biblioteca de las literaturas regionales. Siglo XIX. Autores bilingües (Obra en castellano)*, vol. I, Madrid, Fundación Universitaria Española.
- MOLINA, C. A. (1990): *Sobre el iberismo y otros escritos de literatura portuguesa*, Madrid, Akal.
- NEUBAUER, J. (1999): «Is a History of East-Central European Literature Possible?», *Neohelicon*, XXVI (2), pp. 69-78.
- NÚÑEZ RUIZ, G. (1994): *Educación y literatura. Nacimiento y crisis del moderno sistema escolar*, Almería, Zéjel.
- PACCAGNINI, E. (2002): «La letteratura italiana e le culture minori», a L. Formisano (coord.): *La Letteratura Italiana fuori d'Italia*. Vol. XII de la *Storia della Letteratura Italiana* dirixida per E. Malato, Roma, Salerno Editrice, pp. 1019-1070.
- PÁL, J. (1995): «L'Associazione Internazionale di Letteratura Comparata e i suoi lavori di storiografia letteraria», a A. Gnisci i F. Sinopoli (eds.): *Comparare i comparatismi: La*

- comparatística letteraria oggi in Europa e nel mondo*, Roma, Lithos, pp. 82-88.
- ROCAMORA, J. A. (1994): *El nacionalismo ibérico*, Valladolid, Universidad de Valladolid.
- SANTANA, M. (2000): «National Literatures and Interliterary Communities in Spain and Catalonia», *Catalan Review*, XIV (1/2), pp. 159-171.
- SARAMAGO, J. (1990): «Mi iberismo» a C. A. Molina: *Sobre el iberismo y otros escritos de literatura portuguesa*, Madrid, Akal, pp. 5-9.
- SÁRKÖZY, P. (1999): «La question de la "littérature nationale" en Europe Centrale», *Neohelicon*, XXVI (2), pp. 79-84.
- SARMIENTO, M. (2002): *Reflexiones literarias para una Biblioteca Real*. Edició i estudi de J. Santos Puerto, Santiago de Compostella, Consello da Cultura Galega. Edició original de 1789.
- SERUYA, T. i M. L. MONIZ (eds.) (2001): *Histórias literárias comparadas. Colóquio internacional*, Lisboa, Colibri i Centro de Literatura e Cultura Portuguesa e Brasileira da Universidade Católica Portuguesa.
- SINOPOLI, F. (1996): *Storiografia e comparazione. Le origini della storia comparata della letteratura tra Settecento e Ottocento*, Roma, Bulzoni.
- (2002): «La Historia comparada de la literatura», a A. Gnisci (ed.): *Introducción a la literatura comparada*. Traducció de L. Giuliani, Barcelona, Crítica, pp. 23-69.
- SOLLORS, W. (ed.) (1998): *Multilingual America. Transnationalism, Ethnicity, and the Languages of American Literature*, Nova York i Londres, New York University Press.
- THIESSE, A.-M. (1999): *La création des identités nationales. Europe XVIIIe-XXe siècle*, París, Éditions du Seuil.
- TORRES FEIJÓ, E. J. (2000): «Norma lingüística e (inter-)sistema cultural. O caso galego», a J. M. Carrasco González *et al.* (eds.): *Actas del Congreso Internacional de Historia y Cultura en la Frontera. 1er Encuentro de Lusitanistas Españoles*, Cáceres, Universidad de Extremadura, vol. II, pp. 967-996.
- TÖTÖSY DE ZEPETNEK, S. (1998): *Comparative Literature. Theory, Method, Application*, Amsterdam i Atlanta, Rodopi.
- TÖTÖSY DE ZEPETNEK, S. i I. SYWENKY (eds.) (1997): *The Systemic and Empirical Approach to Literature and Culture as Theory and Application*, Edmonton i Siegen, Research Institute for Comparative Literature and Cross-Cultural Studies (University of Alberta) / Institute for Empirical Literature and Media Research (Siegen University).
- TÖTÖSY DE ZEPETNEK, S., M. V. DIMIĆ i I. SYWENKY (eds.) (1999): *Comparative Literature Now: Theories and Practice / La Littérature comparée à l'heure actuelle*, París, Honoré Champion.
- TOURY, G. (2001): «A tradução como meio de planificação e a planificação da tradução», a T. Seruya i M. L. Moniz (eds.): *Histórias literárias comparadas. Colóquio internacional*, Lisboa, Colibri i Centro de Literatura e Cultura Portuguesa e Brasileira da Universidade Católica Portuguesa, pp. 17-32. Accessible, amb el títol «Translation as a Means of Planning and the Planning of Translation» a *Theoretical Framework and an Exemplary Case*, <<http://www.tau.ac.il/~tourney/works/plantr.htm>>.
- VALDÉS, M. J. (1999): «Postmodern Literary History or Reading History as a Hypertext», *Neohelicon*, XXVI (2), pp. 11-17.
- VENÂNCIO, F. (1999): «'Quick Fleeting Sketches': Literary History in Portugal in the 19th Century», a M. Spiering (ed.): *Nation Building and Writing Literary History*, Amsterdam i Atlanta, Rodopi, pp. 185-196.
- WEISGERBER, J. (1993): «Escribir la historia. El ejemplo de la "Historia comparada de las

literaturas de lenguas europeas”: principios y organización», a M. Angenot *et al.* (dirs.): *Teoría literaria*. Traducció de I. Vericat Núñez, Madrid, Siglo XXI, pp. 408-414.

* Aquest treball forma part del projecte d'investigació «Bases metodológicas para una Historia comparada de las literaturas en la Península Ibérica», dirigit per Fernando Cabo Aseguinolaza (Ministerio de Ciencia y Tecnología de España: BFF-2001-3812, amb finançament parcial dels Fons FEDER de la Unió Europea; Secretaría Xeral de Investigación e Desenvolvemento de la Xunta de Galicia: PGI-DIT02PXIC20401PN).

1. O en els que Itamar Even-Zohar (1990) anomena *sistemes literaris dependents*, caracteritzats per una posició de debilitat davant d'altres dels quals importen habitualment elements per a la renovació del repertori; de vegades, aquestes importacions es realitzen en la llengua mateixa del polisistema fort. D'aquesta manera, es fomenta una situació d'amalgama o de simbiosi que té com a resultat un polisistema bilingüe o, en altres casos, multilingüe, perdurable només en comptades ocasions. El 1976, al VIII Congrés de l'Associació Internacional de Literatura Comparada, Even-Zohar ja havia presentat una comunicació sobre l'anàlisi de les interferències en els sistemes dependents. Posteriorment, va incorporar aquesta mateixa comunicació a *Papers in Historical Poetic* (1978: 45-59) i, conservant el mateix títol original però amb algunes modificacions, també a *Polysystem Studies* (1990: 79-83), una publicació de la qual subratlla el capítol «Laws of Literary Interference» (53-72). És interessant recordar el marc original en què Even-Zohar va presentar aquesta línia d'investigació, també atesa per d'altres membres de la Unit for Culture Research de la Universitat de Tel Aviv, i, pel que fa l'anàlisi teòrico-crítica sobre la historiografia literària gallega, per González-Millán (1992).
2. El concepte és habitual en els treballs desenvolupats pel *Grupo Galabra* a la Universidade de Santiago de Compostela, dirigits per Elias J. Torres Feijó i amb postulats molt propers a la teoria dels polisistemes d'Even-Zohar. Alguns dels seus postulats principals són exposats pel mateix Torres Feijó (2000). Per al *Grupo Galabra*, la condició de *protosistema* es vincula a situacions d'emergència i/o dependència

sistèmica. En aquestes situacions s'observen una sèrie de mancances que impliquen la inestabilitat i la insuficiència dels factors sistèmics (productes, repertoris, institucions, mercat...), que han de ser convenientment identificades i analitzades. La presa de consciència sobre aquest estat de manca o deficitari, en condicions normals, tindria com a conseqüència l'establiment, per part de determinats agents del protosistema, d'un primer objectiu: ocupar l'espai d'un sector més o menys ampli dels factors i de la xarxa de relacions del sistema dominant, considerant aquest últim, des d'un inici, com a referent d'oposició.

3. Carlos Ceia (2002) ha recopilat algunes de les intervencions públiques d'escriptors, intel·lectuals, professors i polítics portuguesos sobre la reforma del programa oficial d'estudis literaris en els últims cursos de Secundària, programa implantat a partir del curs acadèmic 2003-2004. L'exclusió de l'estudi detallat d'autors com Gil Vicente, Fermão Lopes o Bocage, la limitació de l'estudi de l'obra *Os Lusíadas* de Luis de Camões només a l'últim curs de Secundària i la implantació de l'assignatura Literaturas de Língua Portuguesa han estat alguns dels capítols més analitzats i contestats de la reforma realitzada per les autoritats educatives.
4. Sobre aquest model, vegeu Espange i Werner (1990 i 1994), Núñez Ruiz (1994), Sinopoli (1996), Matos (1997), Thiesse (1999), Venâncio (1999) i Cabo Aseguinolaza (2001).
5. En absència d'una solució més adequada, s'utilitza l'adjectiu *peninsular* en un sentit ampli per a referir-se també als territoris insulars atlàntics i mediterranis sota administració portuguesa o espanyola (Açores, Madeira, Canàries i les Illes Balears). Aquí no es plantejarà la qüestió de la possible idoneïtat o el grau d'acceptabilitat de l'etiqueta *ibèric*.
6. A la Península Ibèrica existeixen altres variants lingüístiques amb més o menys reconeixement oficial i amb diverses projeccions literàries, tant en textos orals com escrits. D'aquestes variants, les llengües aranesa i anglesa gaudeixen d'estatus d'oficialitat. La primera d'aquestes, variant de l'occità, és cooficial juntament amb el castellà i el català a la Vall d'Aran; l'anglès, en canvi, és l'única llengua oficial de Gibraltar. Altres variants lingüístiques peninsulars que tenen reconeguda alguna forma de protecció pels estatuts d'autonomia i per les autoritats regionals són l'asturià i l'aragonès. L'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana determina que el català parlat en aquesta regió

rep el nom de *valencià*. Per últim, cal considerar el mirandés (variant de l'asturià que es parla a la zona nord oriental de Portugal) i el caló (variant hispànica del romaní). S'ha de tenir present, a més a més, que Andorra, principat independent situat als Pirineus, estableix a la seva Constitució de 1993 el català com l'única llengua oficial de l'estat. Òbviament, la pluralitat lingüística era més complexa durant l'edat mitjana i, per això, respecte a aquell període històric, cal tenir present les produccions literàries en llatí, àrab i hebreu, juntament amb altres variants. En aquest mapa general i diacrònic, és pertinent també parar atenció a les literatures de l'emigració o dels diferents exilis (des dels causats per les expulsions de jueus i moriscos a final del segle XV i a principi del XVII, respectivament, fins als exilis contemporanis). Aquesta és una qüestió al voltant de la qual no existeix sempre un acord entre els especialistes, en primer lloc, per la dificultat de concretar-hi un *terminus ad quem*. Pensem, per exemple, en la complexa peripècia de la literatura sefardita, que òbviament no pot ser considerada només com a literatura hispànica o medieval (Díaz-Mas, 1993) i que, en últim terme, potser caldria definir com a heterotòpica i heterocrònica, en el sentit foucaultí dels termes (Foucault, 1986); aquesta possible definició va ser estudiada per Sieghild Bogumil (2001) en relació amb el comparatisme en un món globalitzat. Un últim paràmetre, que a mitjà termini guanyarà rellevància, és el de les literatures produïdes per les minories establertes a la Península Ibèrica d'ençà que, encara en temps recent, la península es va convertir en destí per a la immigració socioeconòmica originària d'Amèrica Llatina, del Magreb, de l'Àfrica subsahariana o, fins i tot, de l'Europa Oriental. Pel que fa a l'aproximació a les literatures de la immigració en el marc historiogràfic-literari i, en especial, respecte als possibles models per a la seva incorporació, vegeu Bisztray (1987), Sollors (1998), Dimić (1999) i Paccagnini (2002).

7. Pel que fa les literatures regionals a Espanya, vegeu com a introducció Enguita i Mainer (1994) i Miralles (2001). Desconec si a Portugal hi ha un especial interès per aquest tipus de producció literària, interès que, en canvi, sí que és ben manifest al Brasil. Precisament, cal destacar el projecte realitzat per elaborar la base de dades *Atlas Digital das Literaturas Regionals do Brasil e Regioes Adjacentes*. Els seus promotors són Wolfgang Böher, Wof Lustig i Alai Garcia Diniz, especialistes de les

universitats de Mainz i Federal Santa Catarina. És possible trobar informació al respecte a la pàgina web <<http://www.romanistik.uni-mainz.de/arlb/port/apresentacao.htm>>. Finalment, l'anàlisi del fenomen *regional* en el cas de les literatures catalana, gallega i basca no ha comptat amb excessives propostes. Entre aquests tres àmbits, el més complex és, sens dubte, el català, en primer lloc—encara que, òbviament, no només per aquesta raó—pels límits mateixos entre Catalunya, Illes Balears, Comunitat Valenciana i Andorra (els Països Catalans), amb la incorporació també d'algunes comarques aragoneses i d'altres extensions.

8. La tendència localista/particularista caracteritza la definició proposada pel *Grupo Galabra* de la noció de *subsistema*, molt afí a la definició de delegació sistèmica que aquí s'empra: «No és infreqüent que els grups interessats en la subordinació del sistema que lluita per emancipar-se intenten regionalitzar (*subsistemitzar*) els seus instruments de sobirania. Aquests intents coincideixen amb d'altres realitzats per grups que no volen perdre el control del centre sistèmic de cultura B, constituït en *Parnasillo Regional*, i impedeixen la presència d'altres Productes i Productors, com també d'altres opcions que poden amenaçar la seva posició» (Torres Feijó, 2000: 975-976).
9. Cal recordar que precisament en aquell any i durant el seu Congrés de Belgrad, l'Associació Internacional de Literatura Comparada va crear el Coordinating Committee for Comparative Literary History amb l'objectiu de promoure una *Història Comparada de les literatures de llengües europees*, un projecte controvertit per diverses raons que encara avui roman obert. Pel que fa aquesta controvèrsia, vegeu Ďurišin (1974: 171-176), Weisgeber (1993), Pál (1995) i Sinopoli (2000). Altres publicacions d'interès sobre la noció de comunitat interliterària i nocions afins són Ďurišin (1974: 113-178; 1984: 273-308; 1989: 105-137; 1995) i Ďurišin i Gnisci (2000). Respecte a la rellevant obra de Ďurišin en sis volums, *Osobitné medziliterárne spoločenstva* [Comunitats interliteràries específiques] (Bratislava: Veda, 1987-1993), només conec els índexs duplicats en llengua francesa, que, juntament amb altres publicacions del teòric eslovac en traducció anglesa, m'ha facilitat amablement el meu company d'àrea César Domínguez. Assenyalo a continuació algunes projeccions ibèriques de les propostes de Ďurišin: Casas (2000), Riauzova (Ďurišin i Gnisci, 2000: 137-149), Santana (2000), Cabo Aseguinolaza (2001) i Domínguez (2001).

10. Faig menció de la definició del concepte de *comunitat interliterària* que considero la més precisa de totes les que he consultat. Pertany a Marián Gálik (1999: 100): «supranational and supraethnic conglomerates of literatures coming into existence, changing and disappearing in historical developments conditioned spatially and temporally by ethnic, linguistic, national, and even ideological factors». Āurišin empra la noció de *comunitat interliterària específica* només per referir-se a aquells casos en els quals existeix una forta cohesió dels factors esmentats. A més a més, aquesta cohesió genera una interdependència, que es manté al llarg del temps, i fins i tot unes pautes de desenvolupament conjunt que són homologables als mateixos processos literaris nacionals. Vegeu Āurišin (1984: 289-299; 1989: 125-137; 1995).
11. Com és natural, aquesta mena de reticències no són exclusives de l'espai geocultural ibèric. Un marc de referència interessant, malgrat ser molt diferent, és el centreeuropeu (Mitteleuropa). Alguns treballs recents han contribuït a delimitar les controvèrsies i dificultats principals del problema (Neubauer, 1999; Sárközy, 1999; Bojtár, 2002). Bojtár ha anat fins i tot més enllà, en aquestes controvèrsies, en qüestionar la possibilitat d'una investigació històrico-comparada seriosa referida a marcs regionals o geoculturals de caràcter transnacional. Bojtár qüestiona aquesta possible investigació per tres tipus de raons, explicitades de la següent manera: la dependència historiogràfica dels estudis comparats, la impossibilitat de definir amb exactitud el concepte de *regió* i la manca d'especialistes capacitats per exercir el comparatisme en els espais regionals que es puguin establir.
12. En el seu llibre, Figueiredo considera il·legítimes formulacions com les realitzades per José María Salaverría i altres intel·lectuals espanyols del moment (Portugal com una extensió d'Espanya, o com «una quasi Espanya») i va intentar aclarir el sentit d'algunes polaritats tradicionalment esgrimides per explicar les diferències bàsiques entre les literatures espanyola i portuguesa (continentalitat/oceanitat, força/lirisme, contrast/desproporció...). Tanmateix, endut pel prejudici de la superioritat de l'èpica sobre la lírica, Figueiredo va refermar-se en la seva convicció que la literatura en llengua castellana hauria nascut amb un alt grau de maduresa i va negar aquesta mateixa maduresa a la literatura portuguesa medieval. Aquestes idees provenen ja del seu estudi «Características da Literatura Portuguesa», publicat l'any 1914 i que va tenir continuïtat el 1935 amb un treball posterior: «Características da Litteratura Hespanhola». Vegeu J. Cândido Martins: «Fidelino de Figueiredo e o mito de Pirene: o comparativismo entre as Histórias literárias portuguesa e castelhana» (Seruya i Moniz, 2001: 131-142).
13. Contribueixen a clarificar-lo les següents consideracions de José Saramago, fetes un cop formulat el postulat d'un *trans-iberisme* plenament obert a Amèrica Llatina –però, aparentment, no obert a les antigues colònies africanes i asiàtiques de Portugal (Angola, Moçambic, Cap Verd, Saõ Tomé i Príncipe, Guinea Bissau, Macau, Goa, Timor Est) i d'Espanya (Guinea Equatorial, Sàhara Occidental, Filipines): «Com qualsevol altre portuguès antic i modern, vaig ser instruït a la convicció que el meu enemic natural és, i sempre ho seria, Espanya. No donàvem massa importància al fet d'haver estat ocupats i saquejats pels francesos, o d'haver estat explotats, humiliats i governats pels nostres aliats anglesos: tots aquests només eren episodis històrics corrents que havíem d'acceptar d'acord amb les regles d'un relativisme pràctic, que ens ensenya precisament a relativitzar, és a dir, a tenir paciència. Per als portuguesos, l'absolut, el què hom entén per absolut, és només el rancor cap al castellà, un sentiment anomenat patriòtic, en el qual vam ser infatigables al llarg dels segles, i que, potser, ens ha ajudat, mitjançant el rebuig i la contradicció pròpia del rancor, a formar, reforçar i consolidar la nostra identitat nacional. No afirmo que les coses hagin passat d'aquesta manera, és només l'expressió d'una idea al recer de l'escriptura. Com tampoc no afirmo que sigui veritat que, en aquest context, la resposta per part d'Espanya s'hagi limitat a una absoluta, i no relativa, indiferència o, fins i tot, a un menyspreu» (Saramago, 1990: 5-6).
14. Amb relació al trajecte entre nacionalisme literari i literatura nacional, vegeu González-Millán (1995).
15. Ni tan sols dins dels límits de l'Estat espanyol, on mai no ha existit una política educativa favorable al coneixement i a l'estudi del català, gallec o euskera, o de les seves literatures i cultures més enllà de les respectives zones d'implantació i cooficialitat. En canvi, aquesta política sí que existeix a la Unió Europea gràcies a les accions *Comenius* i *Lingua* de la xarxa SÒCRATES, que, de tota manera, s'ocupen de les llengües oficials dels estats membres.
16. Per al crític eslovac, el mateix fet és observable en altres marcs estatals: «For example a striking part

- is played by English literature as an intermediary between Scots, Irish and Welsh literatures on the one hand and the other European and further literatures on the other» (Đurišin 1989: 136).
17. Van ser publicats posteriorment com a *Oxford Comparative History of Latin American Literary Cultures*, coordinat per Mario J. Valdés i Djelal Jadir, i *History of the Literary Cultures in East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*, coordinat per Marcel Cornis-Pope, Tomislav Longinovic, John Neubauer i Svetlana Slapsak. Respecte a aquests dos projectes, hi ha informació recopilada a la pàgina *Rethinking Literary History-Comparatively*, a partir de l'edició de Mario J. Valdés i Linda Hutcheon: <<http://www.chass.utoronto.ca/lithist/indez.htm>>. La naturalesa d'aquesta mena d'intervencions com a possibles variants d'una planificació extòpica mereix una anàlisi atenta. Cal tenir present, primer de tot, la delegació de funcions de coordinació a comparatistes i especialistes en literatures nacionals dels marcs geoculturals d'interès per als respectius projectes. A més a més, només aquells mateixos especialistes poden prendre la iniciativa de la planificació dins del Comitè, a títol personal o en representació de determinades instàncies acadèmiques nacionals.
 18. Jesús García Gabaldón, Santiago Navarro Pastor i Carmen Valcárcel Rivera, sota la direcció de Pedro Aullón de Haro, han editat sis volums de la traducció espanyola de l'obra *Dell'origine, progressi e stato attuale d'ogni letteratura* (1782-1799) de l'abat Juan Andrés (*Origen, progresos y estado actual de toda la literatura*, Madrid, Verbum, 1997-2002). Tema, a més a més, d'una trobada científica les actes de la qual van ser publicades (Aullón de Haro *et alii*, 2002). De la mateixa manera, entre les activitats del Seminari «Juan Andrés», Carmen Valcárcel Rivera i Santiago Navarro Pastor han editat el primer volum de la *Historia de la literatura española* de Friedrich Bouterwek (Madrid, Verbum, 2002), publicada originàriament en alemany el 1804 com a *Geschichte der Spanischen Poesie und Beredsamkeit*. D'altra banda, alguns dels treballs realitzats en el marc de les trobades científiques de l'ANPOLL, que no només s'ocupen de la Història literària del Brasil, sinó també de la portuguesa i en general de la literatura europea en els seus orígens, són accessibles en una pàgina web molt útil: <<http://www.pucrs.br/fale/pos/historiadaliteratura/gt/>>.
 19. Tot recolzant-se en la noció de *interliterary system*, desenvolupada per Nafoli Bassel (1991), a partir dels pressupostos de l'Escola de Bratislava, Torres Feijó (2000) i el *Grupo Galabra* fan referència al *intersistema cultural galego-luso-afro-brasileiro*. La translació del prefix inter- amb relació a l'etiqueta emprada per Bassel s'explica per la voluntat de reforçar el principi de forta cohesió cultural entre els sistemes associats, «que divideixen i formen un (inter-)sistema superior constituït per la repartició de materials i normes comuns» (Torres Feijó, 2000: 980). És evident, doncs, que, pel que fa al domini ibèric, el *Grupo Galabra* no empraria el concepte *d'intersistema cultural/literari*, bastant més reductiu, i crec que amb una aplicabilitat menor dins de l'àmbit comparatiu, en comparació amb el *sistema intercultural/interliterari*, tal com ha estat introduït en aquestes pàgines.
 20. Aquestes i d'altres inèrcies van ser confirmades a la llum de les dades oferides per una enquesta realitzada per part dels alumnes del seminari «Problemas de Historia comparada: Aplicaciones ao dominio ibérico», que vaig impartir dins del programa de doctorat *Teoria da Literatura e Literatura comparada* (Universidade de Santiago de Compostela, curs 2001-2002). L'enquesta tenia com a destinataris cinc col·lectius diferenciats: professors de diverses literatures nacionals de Secundària, professors de la Facultat de Filologia compostel·lana i tres grups d'alumnes de diversos cicles i especialitats universitàries. Tinc la intenció d'oferir detalls i l'anàlisi corresponent en altres publicacions.
 21. Òbviament, aquesta possible reimplantació pot tenir diferents graus: en primer lloc, la programació de traduccions disponibles en el mercat simultàniament a la publicació del llibre en la llengua d'origen. No és estrany que aquesta estratègia estigui recompensada pel sistema d'acollida que li atorga una representativitat nacional/regional amb relació al sistema de procedència i, alhora, una legitimitat en el sistema propi, fins al punt d'arribar a obviar-se i oblidar-se la marca de la traducció.
 22. Van ser notables les polèmiques obertes per les respostes de l'abat Xavier Lampillas a les acusacions de Girolamo Tiraboschi sobre les insuficiències de la literatura espanyola, o per les respostes d'Antonio Nasarre i d'Agustín de Montiano davant les posicions defensades per Louis-Adrien Du Perron entorn de la incontinència i la desproporció del teatre auri espanyol (Cebrián, 1996: 535-550).
 23. Vegeu, en particular, Tötösy de Zepetnek (2008), Tötösy de Zepetnek i Sywenky (1997) i Tötösy de Zepetnek, Dimić i Sywenky (1999).

24. Al capdavant, Michael Werner (Espanya i Werner, 1994: 15-30) fa referència a això i, a partir dels seus arguments, també Antón Figueroa (2001: 130) en destacar que, en la Història comparada, un estudi d'escala menor de les relacions interliteràries –per observar, per exemple, els vincles entre productes de diversos sistemes– corre el risc d'autoimpugnar-se si aïlla de l'estudi els diversos graus d'autonomia, les diferents dinàmiques o la concreta organització interna dels sistemes literaris als quals pertanyen els productes comparats. En aquest sentit, Figueroa pot afirmar que «les relacions no obeeixen mai els models estandarditzats».
25. El primer volum de la *Història de la literatura en llengua valenciana* (Ahuir i Palazón, 2001) dedicat al segle XIII, n'és precisament un exemple recent. La Diputació de València va ser la institució que va promoure el projecte, del qual es preveien vuit volums. Aquesta obra és la primera publicació amb aquestes característiques i neix a l'empara d'una planificació diferencialista en relació al tronc català. El paràgraf que obre el pròleg institucional de l'obra, signat per qui era aleshores president de la Diputació, diu així: «La Llengua Valenciana és una de les més antigues d'Europa. El Poble Valencià, com a mostra de la seua singularitat, la va començar a parlar fa molts segles, quan el llatí que imposaren els romans es va trobar ab l'iber dels pobladors autòctons. Aquesta llengua va perdurar durant segles en llavis dels mossàraps valencians quan els musulmans van invadir el Regne de València, i posteriorment va tindre un esclat literari impressionant» [sic] (p. 9).

Col·lecció

BREVIARIS

Sobre la traducció*Paul Ricoeur*

Traducció i introducció de Guillem Calaforra

L'assassinat entès com una de les belles arts*Thomas De Quincey*

Traducció i introducció d'Albert Mestres

Micromégas. Una història filosòfica*Voltaire*

Traducció i introducció de Martí Domínguez

Brevíssima relació de la destrucció de les Índies*Bartolomé de Las Casas*

Traducció de Pau Viciano

Estudi preliminar de Meritxell Bru

Pròleg de Miquel Barceló

Contra els galileus*Julià Emperador, dit l'Apòstata*

Traducció i introducció de Joan F. Mira

Assaigs*Victor Klemperer*

Traducció de Marc Jiménez

Introducció d'Antoni Martí Monterde

Lisboa. Llibre de navegació*José Cardoso Pires*

Traducció i introducció de Vicent Berenguer

La lluita per la vida*Charles R. Darwin / Alfred R. Wallace*

Traducció de Juli Peretó

Introducció de Manuel Costa i Juli Peretó

En una cambra i mitja*Joseph Brodsky*

Traducció d'Anna Torcal i Salvador Company

Introducció d'Antoni Munné

Juli despatxat de les portes del cel*Erasmus de Rotterdam*

Traducció i introducció d'Antoni Seva